

Ekofeminizam i društvena briga: o aktivističkim potencijalima i prilikama u Bosni i Hercegovini

Jasmina Husanović

U Bosni i Hercegovini u svim poljima djelovanja i u svojim svakodnevnim životima već decenijama svjedočimo i opiremo se kaskadirajućim krizama, čija je dinamika izazvana kako ekstremnim, tako i *sporim* nasiljem¹, i onim ratnim i poratnim, “postdejtonskim”. Međutim, njenom stanovništvu, njenom narodu, jasno je kako rat nije jedina katastrofa koja nas je zadesila, nego je to etnokapitalistička vladavina gdje se životom upravlja kroz stalnu proizvodnju akutne nesigurnosti², kroz identitarnu politiku straha iza koje su ljudske i društvene traume, eksproprijacije i osiromašenja. Sasvim sigurno se možemo složiti sa tvrdnjom Nancy Fraser da je i nas, kao i cijeli svijet, do ove tačke doveo poredak stvari kojeg ona naziva “kanibalskim kapitalizmom” koji ždere demokratiju, brigu i planetu.³

Kapitalizam nije tek puki ekonomski sistem zasnovan na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu, najamnom radu i profitnoj proizvodnji. On je društveni poredak koji ima u potpunosti anti-društvenu logiku⁴ jer omogućava da profitno orijentirana ekonomija vreba, lovi i guta kao svoj glavni plijen: “bogatstvo koje crpimo iz prirode i podređenog stanovništva; brojne oblike rada brige kojeg stalno potcjenjujemo ako ga uopće i zamijećujemo; javna dobra i javne ovlasti koje su potrebne kapitalu, a koje stalno pokušava umanjiti i srezati; energija i kreativnost radnog naroda”.⁵ Etnokapitalizam u Bosni i Hercegovini u biti je ljudožder, a njegovu logiku prozrijele su brojne aktivistice i aktivisti koji se bore za ekološku pravdu širom Bosne i Hercegovine. U Bosni i Hercegovini efekti ekstraktivizma i novog talasa akumulacije kapitala i privatizacije preostalih resursa (uglavnom vezanih za energetske politiku i zelenu tranziciju) sve više se osjećaju, dok nacionalizam, autoritarizam, ksenofobija, rasizam, homofobija i eksponencijalno rastu.

S druge strane, kada počnete postavljati dubinska pitanja o kreativnom otporu ekstraktivizmu u Bosni i Hercegovini danas, odgovori vas vode do do rada ženskih grupa, vođa u

¹ Koncept sporog nasilja odnosi se na “nasilje koje se javlja postepeno i izvan vidokruga, nasilje odgođene destrukcije koja je raspršena kroz vrijeme i prostor, iscrpljujuće nasilje koje tipično ni ne vidimo kao nasilje uopće” (Nixon, Rob (2013). *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Cambridge MA: Harvard University Press, str. 2)

² Prema Zygmuntu Baumanu, radi se o političkom stanju koju opisuje riječ *Unsicherheit*, a koja istovremeno konotira neizvjesnost, nesigurnost i nepouzdanost, a odnosi se na “gubitak prihoda, sredstava za život, društvenih pripadajućih prava, pozicije u društvu i ljudskog diginiteta” (Bauman, Z. (1999). *In Search of Politics*. Cambridge: Polity, str. 29.)

³ Fraser, N. (2022). *Cannibal Capitalism: How Our System is Devouring Democracy, Care and the Planet*. London: Verso.

⁴ Tomšič, S. (2023). *The Antisociality of Capitalism (Some Preliminary Reflections)*. Specijalno predavanje Same Tomšiča održano u septembru 2023. godine u Sarajevu, u organizaciji Fronta slobode Tuzla i uz podršku Rosa Luxembourg Stiftunga.

⁵ Fraser, N. (2022), str. Xiv.

zajednici, rada umjetnica i umjetnika. Pogledajmo oko sebe Kruščice, Vareše i Konjice, Mostare, Vlasenice i Tuzle, grupe koje bore protiv devastirajućih praksi izgradnje mini hidro-centrala, zelenog rudarenja, nezakonitog odlaganja toksičnog otpada, spalionica otpada, zagađenog zraka... Također, širom svijeta pa tako i u BiH, vidimo kako se tamo gdje žene vode otpor u zajednici razvijaju važne konceptualne veze između autonomije tijela žena i odbrane od nasilja.⁶ Takve veze imaju svoje važne povijesti i temporalnosti u polju aktivizma u zajednici u ratu do danas, gdje se rađaju važne konceptualne veze između ženskih tijela, reproduktivnog rada i rada brige, sa odbranom prirodnih i društvenih resursa poput teritorija, vode i zraka, kao što su to primijetile brojne ekofeminističke aktivistice i teoretičarke.

Stoga je izuzetno važno primijetiti da je veliki broj njih prepoznao platformu za ekofeminističko djelovanje EKOFEM BiH, uspostavljenu 2022. godine, nakon dvogodišnjih (Covidom-19 uvjetovanih) online razgovora i druženja, kao ono što ih svojim principima i djelovanjima povezuje. A koji su to principi i vrijednosti? Navedimo ih:

“Ekofem BiH dokida patrijarhalne, etno-kapitalističke odnose moći, rada i vlasništva u kojima se iscrpljuju i otuđuju prirodni i društveni resursi. Ovo naročito pogađa žene i sve potčinjene društvene grupe.

Od čega krećemo u ovoj zajedničkoj borbi za promjenu – za dobro svih nas?

:

1. Nasilna krađa prirodnih resursa ima istu logiku kao i patrijarhalno nasilje u ratu i nakon rata.
2. Politika društvene brige mora zamijeniti komadanje i svođenje ljudi i prirode na nivo robe.
3. Svi oblici nasilja i nejednakosti rade na istim principima. Moramo ih dokinuti.
4. Stalno nasilje ranjava i osiromašuje nas i društvo u kojem živimo.

Protiv ovog nasilja vode se razne borbe za društveno dobro. Ekofem BIH povezuje ove borbe i uspostavlja: pravdu, jednakost, brigu, istrajnost, hrabrost, udruživanje, društvenost, povjerenje. Od ovoga počinje solidarnost.”⁷

Generalno govoreći, ekofeminizmi se sastoje od pristupa organiziranju, življenju i stvaranju svijeta koji prepoznaje ključnu povezanost između uništavanja ekosistema i potlačenosti žena, manjina, autohtonih naroda i drugih marginaliziranih grupa. Pri tome se razotkriva kako su ove forme dominacije i uništenja simbolički, povijesno i iskustveno povezane.⁸ Odnosno,

⁶ Šehabović, Š. (2020). „Žene, tijelo, rijeke“. *Zemlja-Voda-Zrak: platforma za ekološku humanistiku*, <https://zemljavodazrak.com/view-more/zene-tijelo-rijeke/96>, pristupljeno 29. marta 2024.

⁷ Husanović, J. i Arsenijević, D. (2022). Ekofem BiH – Principi i vrijednosti, <https://ekofembih.ba/principi-i-vrijednosti>, pristupljeno 29. marta 2024.

⁸ Warren, K. (1990). ‘The promise and power of ecofeminism’, *Environmental Ethics* 12, str. 125-146.

ekofeminizam kao pojam obuhvata širok spektar praksi i perspektiva i nije homogeni pokret ili teorija, pri čemu neki pravci leže blizu marksističkih ideja i pozivaju na materijalne i institucionalne promjene, dok se drugi fokusiraju na duhovne i kulturne transformacije. Ipak, zbog svog fokusa na rodnu ravnopravnost i ekološku održivost, razni ekofeministički pravci imaju tendenciju da budu i antipatrijarhalni i antikapitalistički.⁹

Ekofeministička etika platforme EKO FEM BIH, u čijem je centru politika društvene brige, odnosno reproduktivni rad brige i opskrbe potrebne za život u situaciji akutnog *Unsicherheita* oko nas, zasnovana je na uvidima i stajalištima recentnih promišljanja unutar dekolonijalnog, socijalističkog i marksističkog feminizma. Kao one i oni koji u svome radu povezuju aktivizam, akademiju i umjetnost, bosanskohercegovačke aktivistice i aktivisti dobro su pozicionirani/e da ocijene kako strukturne obrasce nejednakosti i potlačenosti tako i individualne i kolektivne oblike djelovanja, i da identificiraju mjesta i procjepe gdje se otvara prostor za promjene u paradigmi političkog djelovanja. Kroz EKO FEM BiH izrasla je upravo takva jedna dekolonijalna ekofeministička etika brige koja može pružiti kompas za rješavanje brojnih kriza – ekonomskih, političkih, ekoloških – s kojima se suočavamo, kako na lokalnom tako i na transnacionalnom nivou, kao i prilike za oporavak i opskrbu života koji se bori protiv strukturalnog nasilja kapitalizma, kolonijalnosti/kolonijalizma i patrijarhata.

Da bismo se suočili s nepravdama koje leže u osnovi trenutnih kriza i brutalne vladavine životom i smrću, pristup ekofeminističkoj etici brige morao biti dekolonijalan. Kako onda možemo aktivirati dekolonijalnu ekofeminističku etiku brige, u suočenju s višestrukim izazovima ekstrakcije, eksproprijacije i alijenacije pko nas, zahtijevajući pravednije i održivije načine postojanja? Kako to pokazuje Francois Verges, “kolonizacija je bila uvjet za uspon globalnog kapitalizma. Kolonijalnost, strukturalni i ugrađeni globalni odnosi moći koji su ostali nakon eliminacije mnogih, ne svih, oblika direktne kolonizacije, ostaje uvjet za nastavak kapitalizma. Kolonizacijska krađa rada, zemlje i života položila je temelje za globalni kapitalizam; on ne bi bio moguć bez prisvajanja zemlje i resursa, bez porobljavanja miliona rasijaliziranih osoba, bez stvaranja bjelačke društvene strukture, evropske dominacije. U svom sadašnjem obliku, kapitalizam nastavlja rasti i širiti se hipereksploatacijom rasijaliziranih ljudi, prisvajanjem zemlje i resursa, upravljanjem dugom – pojedinačnim i nacionalnim, nametanjem strukturalnog prilagođavanja i političkog upravljanja kroz kapitalističke međuvladine organizacije kao što su MMF i Svjetska banka, nekažnjavanjem velikih multinacionalnih korporacija za krajnju brutalnost prema životu – kako ljudskom tako i onom koji nije ljudski.”¹⁰

Ekofeministička etika brige je tako protiv etnokapitalizma i neoliberalizma u svim njegovim oblicima i izvedbama od strane domaćih i međunarodnih elita, odnosno ona mora biti

⁹ Đurđević, G. i Marjanović, S., ur. (2021). *Ekofeminizam – između ženskih i zelenih studija*. Zagreb: Durieux.

¹⁰ Verges, F. (2021). *Decolonial Feminism*. London: Pluto Press. Prevedeno kao *Dekolonijalni feminizam*. Sarajevo: TPO Fondacija, str. 15.

dekolonijalna jer je globalna ekonomija ovisna o obećanju beskonačne ekstrakcije prirodnih resursa, dinamike koja počiva na modernim idejama beskonačnog rasta i napretka koje postavljaju ljude iznad drugih bića i njihovog okoliša. Ova ekstrakcija se odvija nerazmjerno u našem području, a mi smo Jugoistok Evrope na kojem se stalno perpetuiraju aspekti kolonijalne geografije. Sve dok najmoćnije nacije, međunarodne organizacije i korporacije nastavljaju reproducirati nejednaku podjelu sredstava za život i rad u globalnoj ekonomiji, i dalje će na djelu ovdje biti nesmiljeni ekstraktivizam, izravno uništavajući i ekosisteme i živote zajednica poput Kaknja, Vareša, Lopara, Vlasenice, Tuzle, Sarajeva, Mostara, Banjaluke. Dekolonijalni pristup stoga znači priznavanje prevladavajuće kolonijalne i kolonizirajuće logike u našem odnosu prema prirodi, u globalnoj ekonomiji i u distribuciji ekoloških utjecaja, što rezultira oblicima identitarnog nasilja. Također znači aktivno adresiranje takvih problema kada se mobiliziramo protiv ekološkog nasilja, za ekonomske promjene, protiv porasta ekstremne desnice i za suočavanje s društvenim problemima poput femicida.

Također, u Bosni i Hercegovini nisu samo marginalizirane populacije i žene nesrazmjerno pogođene ekstraktivnim projektima, jer domaće vlasti raznih nivoa, međunarodna zajednica i korporacije sistematski propuštaju zaštititi prava svih građanki i građana BiH. Na djelu je okolišni klasizam koji pogađa sve “konstitutivne narode” a i “ostale”, pri čemu su pretežno siromašna područja izložena većim razinama svjesnog zagađenja i zapuštanja, a siromašniji građani u većoj nemogućnosti da se bore i brinu za svoje zdravlje ugroženo ovim zagađenjem i zapuštanjem od strane raznih nivoa vlasti, pri čemu nemamo ni jasne pokazatelje smrtnosti i utjecaja na javno zdravlje ekološke katastrofe koja nam se dešava.

U konačnici, etika brige nije pitanje političke teorije, već se zapravo bavi našim činovima brige svakodnevno. To je bilo evidentno u svim dosadašnjim saradnjama i druženjima u sklopu EKOFEM BiH. Prvi korak je uvijek prepoznati, slaviti i njegovati oblike brige u koje smo već bili uključeni, kao i one koji nastaju kad god su iznimna vremena potrebe u kojima se pokazuje kako ljudi imaju sposobnost izgradnje mreža brige. Bez obzira na razmrvljenost i raskidanost koju živimo u svim porama našeg društva, naše zajednice su i dalje sposobne za opsežne mreže međusobne pomoći, jer mi imamo i povijest i tradiciju osnovnih mreža brige koje su rezultat odgovora na stalne i nove krize.

Drugi korak je organiziranje na većoj skali. Potrebno je horizontalno se udruživati unutar BiH, a istovremeno i regionalno i internacionalno, vodeći se ekološkim, feminističkim, antinacionalistikim i dekolonijalnim načelima. Možda je ovdje i poziv na ekodruštveni pakt ovog odbačenog/žrtvovanog dijela jugoistočne Evrope (poput *Pacto Ecosocial del Sur*¹¹, kojeg su i inicirali akademski radnici i radnice, aktivisti i aktivistice, vođe u zajednici u junu 2020. godine, nadovezujući se na prijedloge koji su se počeli pojavljivati u Latinskoj Americi i Karibima posljednjih desetljeća). Takav društveni, ekološki, ekonomski i interkulturalni pakt za BiH

¹¹ Vidi više na Ekodruštvenom paktu Juga vidi više na <https://pactoecosocialdelsur.com/>.

usmjeren na ekološki, ekonomski i politički oporavak od kanibalističkog etnokapitalističkog upravljanja potreban nam je i da bismo se pozicionirali prema Zelenom New Dealu u njegovoj trenutnoj eurocentričnoj, kolonijalnoj i neoliberalnog izvedbi.

Moramo otvoriti sve kanale za horizontalnu akciju, odnosno pokret koji je posvećen dekolonizaciji i okončanju nejednakih, ekstraktivnih ekonomskih odnosa među nacijama. Svijet oko nas nas svaki tren podsjeća na međuovisnost i krhkost života, i kako se naša ranjivost ubrzano pogoršava zbog preklapajućih oblika potlačenosti. Zajednički pokret zasnovan na dekolonijalnoj, ekofeminističkoj etici društvene brige može nam omogućiti izgradnju drugih načina postojanja, što uključuje presudan rad borbe protiv raznih strukturnih oblika potlačenosti i nasilja. Takav pristup omogućio bi nam da prevaziđemo apolitične oblike zeleno orijentiranog djelovanja u civilnom sektoru, i da se usmjerimo prema kritičkom pokretu koji priznaje povijesti, perspektive i zahtjeve različitih zajednica, i koji predstavlja zbir višestrukih, situiranih borbi ekoloških i društvenih aktivistica i aktivista širom BiH.

Tuzla, 31. mart 2024.